

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

ЧУМАК Наталії Володимирівни

«Пластичне самовираження людини

як культурно-антропологічний феномен»,

подану на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук за спеціальністю

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

«Екосистема небезпечно порушена, фінансова система стає некерованою, геополітична структура втратила стійкість», людство перебуває у кризі, що є наслідком самовпевненості, апатії та безперервної гри розрізнення – так Тімотеус Вермюлен і Робін ван ден Аккер описують ситуацію сьогодення. За думкою дослідників, сьогодні культура, зазнавши втому від розпорошення та втрати смислоутворюючих домінант, перебуває у стані метамодерну, тобто осцилює між досвідом та практиками двох парадигм – постмодерним паратаксісом та модерними футуристичними сподіваннями.

Коливання історичного маятника «між ентузіазмом модернізму і постмодерністської насмішкою, між надією і меланхолією, між простодушністю і обізнаністю, емпатією і апатією, єдністю і безліччю, цілісністю і розщепленням» позначає рухливі координати буття у культурі. Здоровий глузд настійливо вимагає знаходження місця людини в світі, що за дуже короткий строк пережив цифрову революцію, ейфорію мультикультурності, досвіди терористичних атак і шок глобальної ізоляції. Це завдання ускладнюється не лише через стрімку динаміку соціальних процесів, але й у зв'язку з тим, що саме визначення людини сьогодні, з нашим культурним та цивілізаційним досвідом, може формулюватися дослідниками лише з великою обережністю, майже апофатично. Виявилось, що «Я» - це не моє cogito, не моє тіло, не моє місце у часопросторі, не моя функція, не моє оточення, не моя відмінність, не мої обставини. Антропологічна ситуація, в якій розгублений суб'єкт шукає себе, ситуація «між», «атопічний метаксис», за Вермюленом та Аккером, потребує погляду на культуру, не втомленого, але збагаченого практиками як великих наративів, так і історичного розрізнення.

У цьому контексті робота «Пластичне самовираження людини як культурно-антропологічний феномен» викликає безперечний **методологічний, ест-етичний** та **історичний** інтерес як сучасне та вчасне дослідження.

Методологія роботи, попри стримано заявлені самою авторкою культурологічний, соціокультурний та феноменологічний підходи, а також контекстуальний аналіз, демонструє яскравий приклад метамодерної реконструкції, де критицизм та історична ретроспекція сполучається з положеннями нової метафізики та романтичного концептуалізму.

Наталія Володимирівна формулює мету свого дослідження як «визначення ролі та значення пластичного самовираження людини в культурному процесі та ... трансформації пластичної мови як інструменту ініціації у різних соціокультурних контекстах» (С.15). На увагу заслуговує наявність принципової авторської позиції щодо пластичності як людяності, що відбиває цілісність та вагомість суб'єкта культури. Авторка оперує такими поняттями як гармонійність, природність, розрив із самістю, відчуження, цілісність самостановлення. Обраний категоріальний апарат найкращим чином підкреслює спрямування авторської теоретизації на отримання *практичного результату*, який полягає у фактичній гуманізації ставлення до тіла, тілесності та пластичної мови у світі високорозвинутих маніпулятивних технологій.

Ідея пом'якшення цензури щодо власного тіла та його мови, демонструє безкомпромісність дослідниці у розв'язанні дихотомії людської тілесності та соціальності. Соціальне розглядається не лише як сфера вибудовування тіла як об'єкта контролю та примусу. Соціальність, за думкою авторки, - це простір, у якому формується пластика як мова людської самореалізації у спосіб «метаксичного» коливання між самототожністю та буттям-у-відповідь часу історії. Цей аспект авторських доробок розкривається в обраній історико-ретроспективній методології та послідовно реалізується у розділах дисертації.

Досить оригінальним моментом авторської методології є те, яким чином проблематизація накладається на виразно артикульовані ціннісні пріоритети самої дослідниці (будь це мотив внутрішнього конфлікту античної культури (С.34), середньовічного «модулювання» пластики та християнської антропології (С.37), модерного «слухняного тіла» (С. 52) або «розслабленого тіла» постмодерна (С.120)).

Когнитивна стратегія, обрана дисертанткою, органічно укладається у методологію метамодерної реконструкції в аспекті її діалектичності. Для цієї методології характерне саме відновлення діалектики іманентного та трансцендентного - тіла та природи, Я та Іншого, людини і Бога - за рахунок

своєрідного «методичного дозволу» існування метафізики у якості фундаментальної структури людського світу. Наталія Володимирівна відмовляється від традиції всепроникної іронії та насмішки з приводу самототожності людини. Суб'єкт в її дослідженні береться концентровано: в ракурсі онтологічної єдності та стурбованості власним існуванням. Саме неіронічна апеляція до триєдності душі-духу-тіла, відверті побоювання з приводу моральної розгубленості сучасної людини, використання фізіологічних метафор для опису соціальної поведінки та розкриття психологічних засад спотвореної пластики людського тіла, що у ході, постаті, ритуальному русі та жестах демонструє розлам та тривогу, - яскраві ознаки «нової щирості» метамодерну. Назване є безумовним аргументом на користь *актуальності роботи*.

Авторська епістемологія відповідає стратегії романтичного концептуалізму, для якого, за словом Брендана Демпсі, «масштабність, глибина і метафізичний сенс знов стають актуальними» та реабілітують *vita activa*, а, за думкою Рауля Ешельмана, є жорстким примусом до вирішення проблеми, поставленої автором, й саме у спосіб, автором запропонований. І, хоча такий підхід є притаманним переважно художнім практикам, виявляється, що і жанр дисертаційного дослідження може пережити відповідні метаморфози, що ми з вами спостерігаємо зараз наочно. І в цьому, на мій погляд, постає беззаперечна *оригінальність дисертації*.

Виникає питання – чи не є актуалізація проблем розриву з природою і відчуження від власного тіла, мотивів духовного світу та діалогу з трансцендентним відродженням модерної міфології? На наш погляд, саме балансування між критикою та конструктивним практичним поглядом є вдалою *знахідкою авторського підходу*.

Дисертантка звертає увагу читача до проблеми збитку та травмованості сучасної людини ситуацією відчуження від власного тіла. Нарощування захисних механізмів «слухняними тілами» модерну (або, за словом З. Баумана, тілами «воїнів фабрики») було викликано соціальною необхідністю внутрішньо відповідати зовнішнім стандартам. Модерн сформував концепт внутрішньої людини, яка операціонально вбудовується у заданий контекст. Баланс між внутрішнім контролем та зовнішніми вимогами – природності, або, навпаки, цивілізованості, - отримав у модерні статус здоров'я. Тому гармонійність, стабільність, поступ та вдосконалення стають пластичними «гаслами» модерна. Постмодерн, навпаки, *вимусив* тіло до *невимушеності*. Влучним, на наш погляд, є спостереження авторки щодо появи останнім часом безкаркасних меблів у

місцях дозвілля (С. 119) як символу постмодерного ставлення до тілесності та принципу задоволення. Буквальне розслаблене «зависання» тіла у меблях, що позбавлені внутрішніх опор та жорстких каркасів – яскрава метафора постмодерної іронії з приводу вертикалі, стриманості, зосередженості та відображення байдужості щодо оцінюючого погляду Іншого.

Дисертантка вдається до критичної оцінки постмодерних пластичних практик, вбачаючи в них прояви своерідної вікової та соціальної дискримінації, комерціалізації, тотального захоплення створенням іміджу замість саморепрезентації. Постмодерне суспільство оцінюється, слідом за Бодрійяром, як суспільство вистави та нескінченного перформансу. Ризоматика культури та машинність культурних артефактів, за Дельозом і Гваттарі, призвело до «присвоєння критики ринком» та як наслідок – «інтеграції диферансу в масову культуру», де відмінність стала заміною аутентичності.

Критицизм авторки не обмежується констатацією травми сучасної людини. Читачеві пропонується стратегія реконструкції, а саме, - «відновлення репрезентації людиною власного я» через тілесні практики та повернення відчуженого тіла завдяки можливим «культурним колабораціям» (С.160) Наш погляд, розділ «Сучасні пластичні культурні форми як відображення самовираження людини» є найбільш цікавою частиною дисертації, в якій Наталія Володимирівна переходить від історико-ретроспективного аналізу до конструктивного бачення перспектив та шляхів відновлення гармонійної пластичності сучасної людини. І тут ми вважаємо за необхідне зробити кілька приміток з приводу **ест-етичного** змісту роботи.

Під *ест-етичним*, слідом за Вермюленом і ван ден Аккером, ми розуміємо подвійний рух естетизації морального дискурсу та відродження оптимізму, емпатії, відповідальності, залученості як основних мотивів культурних практик.

Дисертантка пропонує оригінальну типологію тілесних моделей, які можуть стати дієвими культурними студіями, здатними повернути «тіло людині» у форматі «роботи з травмою»: *тіло політичне, тіло соціальне, тіло духовне, тіло буденне, тіло мистецьке*. За думкою авторки, синтетичні форми пластичної самореалізації – такі, наприклад, як танцтеатр Піни Бауш або терапевтичний інклюзивний танець, – форми відновлення та побудови «здорового соціального тіла». Названі дослідницею «тілесні колаборації», тобто форми пластичного діалогу між психічним, тілесним та соціальним світом людини, орієнтовані на винаходження та апробації нової мови саморепрезентації суб'єкта. Мови, яка б включала когнітивні, терапевтичні,

комунікативні та діяльнісні аспекти. Авторське бачення співзвучно з ідеєю Мішеля Фуко про «практики себе», спрямовані на те, щоб індивід власним зусиллям здійснював внутрішні трансформації.

Історична вчасність роботи впливає з необхідності пошуку шляхів розв'язання антропологічної проблеми - відродження суб'єкта як діяча, автора себе самого, готового взяти відповідальність за власне життя. Симптоматично, що саме у пластиці дисертантка бачить відродження духу «нової щирості» через розкритість та невимушеність, оскільки тілесність – вираження як очевидного (соціального), так і прихованого (психічного) у людині. Тіло – це перехрестя, наповнений простір у просторі, або «місце існування», за Ж.-Л. Нансі. Дослідниця артикулює важливе питання, яке стає фундаментальною проблемою сучасності: втрата людиною гармонії з власним тілом (його часо-простором та кінестетичною рівновагою) яка обертається втратою себе.

Як зауважено раніше, авторка розв'язує цю проблему в дещо романтизованому вигляді. І в цьому – очевидна історична обумовленість роботи. Позиція дослідниці щодо феномену спорту як модерної компенсаторної діяльності (С.86, 169) та танцю як «мови мистецтва» і «невербального дискурсу тіла» одночасно (С.87) ілюструє факт неабиякої популярності сучасних тіломодельюючих практик. Окреслюючи перспективи відновлення влади над собою через «капітуляцію перед тілом» (С.157), дисертантка уникає популярних модерних термінів «гартування» та «виховання». Тому відновлення гармонії постає скоріше у вигляді авантюрного заняття, пригоди чи гри змагання із самим собою. Змальована авторкою реальність, де влада над власним Я відновлена, а тіло відчувається розкритим, значно переростає ідею модерного культу молодості, краси і здоров'я. Нам пропонується не створення нового себе, а скоріше повернення себе собі. Від ситуації, де картезіанські флюїди та соціальні імперативи рухають машину інертного, відчуженого, підлеглого умовностям і заборонам тіла, дослідниця повертається до античного ідеалу (в його знятому вигляді) вільної, агональної, гармонічної пластики.

Попри очевидні переваги роботи, її *актуальність, новизну та ґрунтовність аргументації*, необхідно зробити кілька зауважень.

1. Перш за все, не зовсім зрозумілим є термінологічне розрізнення авторкою термінів «пластичне» та «тілесне». Якщо у вступі ці поняття часто використовуються у синонімічному аспекті, в історичному екскурсі тіло виступає як інструмент пластики, то у третьому розділі пластичне постає як репрезентація тіла. Нам здається, що більш чітко прописана кореляція між цими поняттями була би методично доречною.

2. У розумінні феномена тіла авторка спирається на Моріса Мерло-Понті а, точніше, на дещо однозначну інтерпретацію його вислову: «Тіло – це те, що повідомляє світу буття, і володіти тілом значить зрощуватися з певним середовищем, зливатися воєдино з певними проектами і безперервно у них заглиблюватися». Важливо зауважити, що тіло – не тільки «зрощування», воно ще є засобом розрізнення і віддзеркаленням власної відмінності. Ритміка і пластика танцю, наприклад, – ще й зіткнення з інакшістю середовища. З того моменту, як людська пластика втратила суто утилітарну функціональність, вона часто вдавалась до імітації природності співіснування з Іншим. Так, наприклад, відомий «Танець дикунів» із опери-балету Ж.-Ф. Рамо «Галантні Індії» - чарівна і наївна імітація «природності», пережита західним автором, виконавцем і глядачем саме як пригода доторку до несхожого і череда довільних відображень: «я відображаю, як я уявляю, як Інший міг би відобразити себе сам».

3. Хотілося б також вказати на певну логічну похибку у визначенні дисертанткою об'єкта дослідження (С.2, 16). Об'єкт звучить як не зовсім доцільне подвоєння предмета. Доречнішою у кваліфікаційній роботі вважається деталізація саме предмета.

4. Наступне зауваження обумовлено інтересом, викликаним авторськими доробками та побажаннями щодо подальших досліджень. Деякі мотиви лише намічені, але не прописані у дисертації. Наприклад, кореляція силуетів одягу і культури руху у певній культурі, пластика та сексуальна культура Заходу, символіка жесту в релігійних практиках тощо.

Зауваження не зменшують переваг роботи, є відображенням позиції опонента та мають характер запрошення до подальшої дискусії.

Знайомство з роботою Чумак Н.В. актуалізувало низку питань.

1. М. Фуко, говорячи про практики досягнення стану «досконалості, щастя, чистоти, надприродної сили», називав їх «практиками себе» і протиставляв їх соціальним технікам підкорення. Проте очевидно, що внутрішній примус щодо власного існування все ж-таки залишається примусом, а отже несе небезпеку свободі пластичного самовиразу. В роботі ставиться проблема позбавлення тіла від утиску та маніпуляції. Чи розрізняєте Ви ці два види примусу, якщо так, то яким чином?

2. Як би Ви визначили кореляцію між етичним та естетичним в аспекті обраного Вами концепту «буденного тіла»? Чи розглядали Ви як можливий варіант творчого самоконструювання так звані техніки *сомаестетики* Річарда Шустермана?

3. За виразом Ж.-Л. Нансі, тіло катастрофічно, це «оголена тривога». Дійсно, воно шрамовано зустрічами зі світом, в ньому закарбований досвід трансцендування та кінцевості, що не сприяє легкості буття у тілесному. Чи не є проект відновлення пластичної самореалізації у майбутньому дещо утопічним? Чи не очікує нас доба нового пуризму, де фізичне невіртуальне тіло буде табуйованим як маркер страждання та смертності? Мені уявляється така перспектива, як винесення пластичної реалізації людини назовні, за межі тіла – у сферу візуальних мистецтв, або, навіть, у простір вдосконаленого трансгуманістичного тіла, такого-собі нового технологічного монстра Франкенштейна. Цікава думка дисертантки з цього приводу.

Переходячи до висновків, необхідно підкреслити актуальність теми дисертації «Пластичне самовираження людини як культурно-антропологічний феномен», яка виконана в рамках наукової комплексної теми кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Філософія і різноманітність соціокультурних світів» (д / р 0114U005439).

Дисертація цілком відповідає усім необхідним вимогам до відповідних кваліфікаційних робіт та є самостійним оригінальним дослідженням. Авторські положення є послідовними, обґрунтованими, а висновки відображають новизну та достовірність результатів дослідження. Основні положення роботи репрезентовані у 14-ти публікаціях. Зміст автореферату ідентичний змісту ключових положень, розкритих у тексті дисертації. Робота має беззаперечне теоретичне та практичне значення.

Таким чином, дисертаційне дослідження Чумак Наталії Володимирівни «Пластичне самовираження людини як культурно-антропологічний феномен» відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціології
Національного Фармацевтичного університету

Артеменко Я. І.

Підпис доцента Артеменко Я.І. засвідчую.
Провідний фахівець з питань кадрової роботи

В.І. Дверницька

